

DİNLERDE AYRILIK VE ÇATIŞMA: ORTODOKSİ-HERESİ KAVGASI

Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ*

ÖZET

İnsanlar arasındaki barış ve hoşgörü mesajı, dinsel söylemin nihai kurtuluş ve hakikat mesajı kadar önemli olan asli bir karakteristiğidir. Bu nedenle hemen hemen bütün dinler barış, esenlik ve sevgiye vurgu yaparlar. Bununla birlikte, tarih boyu çatışma ve ayrılık kültürünün dini topluluklarda sıklıkla etkili olduğu da bilinmektedir. Çatışma, genellikle ortodoksi ile heresi arasındaki şiddetli bir mücadele biçiminde şekillenmektedir. Bazı dinsel tartışma ve iddiaların, her iki tarafça da aralarındaki çatışmayı meşru bir zemine oturtmak amacıyla kullanılmasına rağmen, çatışmadaki asıl nedenin dinsel olmaktan ziyade sosyo-politik olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Dinsel çatışma, ayrılık, ortodoksi, heterodoksi, heresi.

SUMMARY

CONFLICT AND VARIETY IN RELIGIONS: DISPUTE BETWEEN ORTHODOXY AND HERESY

The message of peace and toleration between humanity is as an important fundamental characteristic of religious discourse as the message of final salvation and truth. Almost all religions therefore stress peace and love. However, throughout history it is known that the culture of conflict and variety has often been effective in religious communities. The conflict has usually been shaped as strife dispute between orthodoxy and heresy. Although some religious arguments and claims have been used by both sides to justify the conflict between them, it is obvious that the main reason was socio-political rather than religious.

Key Words: Religious conflict, variety, orthodoxy, heterodoxy, heresy.

* * *

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Farklılık ve birbirinden ayrılığın, insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. İnsanlar arasındaki dil, din, tarih ve kültür farklılıkları, gelenek görenek farklılıkları ve ideolojik farklılıklar gibi hususlar, insanlar arasında birbirinden ayrı tutum ve davranışlarla düşünsel ve inançsal farklılıkların oluşmasında temel rol oynamıştır. Böylelikle tamamıyla birbirinden farklı olan anlayış ve gelenekler olduğu gibi, aynı dili, dini, kültür ve tarihi paylaşan insanlar arasında da farklı nedenlerle ayrı anlayış ve tutumların ortaya çıktığı da olmuştur. Düşünen, üreten ve sorgulayan bir varlık olarak insanlar arasındaki ayrılıkların olması normaldir. Ancak bu ayrılıkların tarihten günümüze sıklıkla çatışma nedeni olduğu ve insanların zihinlerinde derin izler bırakan şiddet olaylarına ve nefrete yol açtığı da bilinen bir gerçektir. Bu noktada, insanlar arasında birbirini tanıma ve anlama ile farklılıklara tolerans ve hoşgörü ile yaklaşma, çatışma, şiddet ve nefreti önleyecek bir unsur olarak görülebilir. Bir yazarın ifadesiyle dinsel olmaktan çok sosyal bir değer olan tolerans,¹ dinsel, kültürel, sosyal ve siyasal baskı ve dayatmalara, dogmatizmden kaynaklanan önyargısal yaklaşımlara ve kendisinden başkalarına yaşam hakkı tanımayan dışlamacılığa karşı tutumların gelişmesini ve barış ve esenlik içerisinde farklılıkların bir arada yaşamasını sağlayabilir. Bununla birlikte, tarih boyu tolerans ve hoşgörünün yerine çatışma kültürünün egemen olduğu da gözden kaçmamaktadır.

Ayrılık ve çatışma kültürüyle ilişkisi açısından dinlerin ve dinsel cemaatlerin tarihte sergiledikleri anlayış ve tutumda paradoksal bir durum dikkati çekmektedir. Zira bir yandan dinsel öğretiler, ağırlıklı olarak insanlar arasında barışı, kardeşliği ve huzuru vurgularken, diğer yandan dinsel topluluklar, dinsel kaynakları ve inanışları insanlar arasındaki ayrılıkların ve çatışmanın temel referansları olarak görmüşlerdir.

Bu çerçevede, insanlar arasındaki birlik ve beraberlikle insanın mutluluk, esenlik ve kurtuluşunun, başta yaygın evrensel dinler olmak üzere hemen hemen bütün inanç sistemlerinin ortak hedefi olduğu dikkati

¹ S. Runciman, *The Medieval Manichee: A Study of the Christian Dualist Heresy*, New York 1961, s. 1.

çekmektedir. Örneğin bu bağlamda Kur'an, insanları birlik ve esenliğe çağırmakta; bozgunculuktan, fitneden, birbirlerine karşı haksızlıktan uzak durmalarını öğütlemektedir.² Bununla birlikte, insanlar arasındaki inanç, kültür ve düşünce farklılıklarına da değinen Kur'an, bu farklılıkların insanların kendi kişisel tercihleri olduğunu vurgulamakta ve insanların bir inancı kabullenmeye ya da kendi inançlarını terk etmeye zorlanamayacaklarının altını çizmektedir.³ Her ne kadar Kur'an, insanlara doğru inanç ve anlayışın ne olduğu konusunda bilgi sunsa da insanların kendi tercihlerinin Allah katındaki sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu belirtir.⁴

Çeşitli ifadelerinde insanların inançlarına saygı duyulmasına ve insanların kutsal değerlerine hakaret edilmemesine işaret eder. Örneğin, çoktanrıçılığa inanan ve tanrıların sembolik heykel ve figürlerine tapınmayı adet edinen Mekkeli putperestlere ve onların kutsal varlıklarına bile sövülüp hakaret edilmemesi gerektiğini, zira şayet bu yapılırsa onların da İslam'ın kutsal varlıklarına karşı aynı tavrı yapmaları ortamına sebep olunacağını vurgular;⁵ dolayısıyla Müslümanları böylesi davranışlardan uzak durmaya çağırır. Farklı inanç bağılı insanlarla bile konuşulurken iyi sözler söylenmesi gerektiğinin altını çizer. Hatta mescitlerle/camilerle birlikte kiliseleri, havraları ve tapınakları da saygı duyulan ibadethaneler olarak değerlendirir;⁶ bunlara da değer verir. Bütün bunlar İslam'ın yüce kitabı Kur'an'ın insanın kişisel tercihlerine ve inançlarına gösterdiği saygıyı açıkça ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde diğer dinlerde de dinlerin kutsal metinleri, insanların yaşam tarzlarıyla inanç seçimlerine saygı duyulması gerektiğini belirtir ve insanlar arasında birbirine karşı temel yaklaşımın sevgi ve hoşgörü olmasını vurgularlar. Örneğin bu bağlamda Konfüçyüs, başkalarında kötülük değil iyilik aramanın erdemli ve akıllı olmanın

² Ra'd 25; Bakara 253; Ali İmran 103, 105; Maide 64.

³ Bakara 256; Zilzal 6-8; Yunus 99.

⁴ Yunus 108.

⁵ "Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler..." En'am 108.

⁶ "... Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın adı çokça anılan mescitler yıkılır giderdi. ..." Hac 40.

gereği olduğunu belirtir.⁷ Tanah'ın Levililer kitabında ise intikam, kin ve öç almadan uzak durulması ve *ötekilerin* de sevilmesi yönünde "öç almayacaksın ve kavminin oğullarına kin tutmayacaksın; komşunu kendin gibi seveceksin"⁸ denilir. Benzer bir vurgu Yeni Ahit'in Markus İncilinde de yapılır: "... komşunu kendin gibi sev; bunlardan daha büyük buyruk yoktur".⁹

Kuşkusuz bu örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak dinlerin bu sevgi, hoşgörü ve barış çağrılarına rağmen, tarihte ortaya çıkan kurumsal dindarlığın ve farklı teolojik bakış ve din yorumlarının çoğu zaman şiddet ve nefreti, ayrılık ve husumeti tercih ettiği de bir gerçektir. İslam tarihinde olduğu gibi İslam dışı dinlerin tarihinde de çeşitli nedenlerle dinin birbirini tanıma ve anlamaya dayalı karşılıklı saygı, barış ve esenlik içinde bir arada yaşamayı vurgulayan temel yaklaşımı bir tarafa bırakılmış, bunun yerine ayrılık ve çatışma kültürü egemen olmuştur.

A. DİNSEL FARKLILIKLARI DOĞURAN NEDENLER

a. Kutsal Metinlerin Yorumu Konusundaki Farklılıklar

Dinin temel öğretisinde yer alan barış, kardeşlik ve birbirine saygının, yerini, ayrılık ve çatışma kültürüne bırakmasının birçok nedeninden söz edilebilir. Örneğin bunlardan birisi dinsel kaynakların kapsamı ve yorumunda zamanla kaçınılmaz olarak ortaya çıkan farklılıklardır. Aynı dinsel geleneğin bağlısı olan insanların, çok çeşitli nedenlerle, kutsal metin/metinler, kutsal tarih ve dinsel önderlerin söz ve yaşantıları gibi dinin temel referansları sayılan kaynaklara yaklaşımları ve bunları yorumlamalarındaki farklılıklar, her zaman mezhepleşme ve farklı din yorumlarının oluşumundaki temel bir nedeni olmuştur. Örneğin dinsel kaynakların anlaşılması konusunda hangi yöntemin kullanılacağı, ya da literal/zahiri anlamın mı yoksa alegorik/batini anlamın mı esas alınacağı milattan önceki yüzyıllardan beri bir tartışma konusudur. Bu yöntem tartışmasından hareketle Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında iki önemli ilahiyat ekolü olan İskenderiye ve Antakya ilahiyat ekolleri ortaya

⁷ Confucius, *The Analects*, tr. W.E. Soothill, London 1958, bölüm:XII: 16.

⁸ Levililer 19:18

⁹ Markus 12:31.

çıkıştır. Kitabı Mukaddes yorumlarında remiz ve kinayeli anlatıma dayalı alegorizmi öne çıkaran İskenderiye ilahiyat ekolünün ünlü Yahudi filozof Philo (yaklaşık MÖ 15–MS 50) tarafından kurulduğu kabul edilir. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında bu ekolün ünlü temsilcisi olan Origen (185-254), kutsal metinlerin alegorik bir okumaya tabi tutulması gerektiğini, zira asıl anlamın kabaca anlaşılacak ilk anlam değil bunun gerisinde olan remiz ve mecazi yorumlara dayalı olan anlam olduğunu vurgular.¹⁰ Aynı şekilde Basil (329-379), Jerome (340-420), Justin (100-165) ve Irenaeus (120-203) gibi erken dönem Hıristiyan ilahiyatçıların da kutsal metinlerin yorumunda Origen gibi alegorizmi benimsedikleri bilinmektedir.¹¹ Alegorizmin Ortaçağ'da Maimonides (Musa ibn Meymun), Yosef ibn Kaspi ve Levi ben Gershom gibi Yahudi ilahiyatçı ve yazarlarınca da kabul edilip, kutsal kitap yorumlarında kullanıldığı görülmektedir. İskenderiye ekolüne karşı literalizm ve tarihsel okuma metodunu yeğleyen Antakya ekolü bünyesinde de Mopseuestalı Theodor (350-428) ve Saadyah Gaon (882-942) gibi birçok ünlü ilahiyatçı ve kutsal metin yorumcusu yer almıştır.¹²

İskenderiye ve Antakya ilahiyat ekollerinin kutsal metin okumaları ve bununla irtibatlı teolojik yorumları, çeşitli Hıristiyan ekollerinin/mezheplerinin oluşumuna da zemin hazırlamıştır. Örneğin, bunun bir uzantısı olarak 5. yüzyılda, İsa'nın şahsı ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar, Monofizit ve Diyofizit kiliselerin oluşumuyla sonuçlanacak bir sürecin yaşanmasını sağlamıştır. Bu tartışmada, kutsal ruh bedene girdikten sonra İsa'nın şahsında bir tek unsurun, yani ilahi yönün varlığından söz edilebileceğini savunan İskenderiye ekolu ve Monofizitizm olarak bilinen bu görüşün savunucusu Cyrill ile İsa'nın şahsında ilahi ve insani unsurların yan yana varlığını sürdürdüğünü kabul eden Diyofizit anlayışı benimseyen Antakya ekolü ve bu görüşü savunan

¹⁰ Bk. M. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. S. Rifat, İstanbul 1993, s. 156.

¹¹ F.W. Danker, "Biblical Exegesis: Christian Views", *Encyclopaedia of Religion*, ed. M. Eliade, c.2, ss.143vd.

¹² Bk. S. Carney, "Biblical Exegesis: Jewish Views", *Encyclopaedia of Religion*, ed. M. Eliade, c.2, ss.136-138. Alegorik ve literal kutsal metin okumalarının, Kitabı Mukaddes kıssalarına tatbik edilmesi konusunda bk. Ş. Gündüz, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları", *Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri*, Ankara 1998, ss.58vd.

Nestoryus arasındaki ayrılık ciddi bir tartışma başlatmış; tartışmayı çözümlenmek, daha doğrusu tartışmada imparatorlukça resmi anlayış olarak benimsenen görüşü dillendirip ilan etmek üzere düzenlenen Efes ve Kadıköy konsillerinde önce Diyofizit anlayış heretik ilan edilip reddedilmiş; fakat bu anlayışı benimseyen ve Sasanilere sınır bölgelerde yerleşik olan Hıristiyan halkların imparatorluktan soğumaları üzerine onları kazanmak amacıyla daha sonra Kadıköy konsilinde, bu defa tam tersi bir karar alınarak Monofizit akide reddedilmiştir.¹³

Yine dinin temel referanslarının kapsamı konusundaki tartışmalar da birçok dinde farklı mezhep ve akımların ortaya çıkışına neden olmuştur. Dinin temel referansı olarak hangi metinlerin kabul edileceği ya da hangilerinin kanonik/sahih hangilerinin apokrif olduğu konusundaki tartışmalar genellikle ciddi ayrılıklarla sonuçlanmıştır.

b. Sosyo-Kültürel Farklı Arka Plânlara Sahip Olmak

Din bağluları arasında sosyal-kültürel farklı arka planların olması da dinsel farklılıkları doğuran nedenler arasında sayılabilir. Özellikle İslam, Hıristiyanlık ve Budizm gibi evrensel anlamda dinin yayılmasını hedefleyen inanç sistemlerinde, o dine inanan insanlar arasında farklı sosyal ve kültürel arka planların olması doğaldır. Örneğin İslam, her ne kadar Arabistan'da Hicaz bölgesinde doğmuşsa da kısa sürede, Arap yarımadasından Anadolu'ya, İran'a, Türkistan'a ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bölgelerde hızlı bir yayılma trendi yakalamıştır. Bu yörelerde İslam'ı din olarak benimseyen farklı uluslar, bir yandan kendi kültürel zenginliklerini İslam'a taşıırken diğer yandan çeşitli konularda farklı bakış açılarının ve geleneklerin oluşup gelişimine de imkan sağlamışlardır. Özellikle kültürel zenginliklerin İslam toplumuna taşınması bağlamında yeni Müslüman olan uluslar ve halklar kendi bilim miraslarını ve sanatsal zenginliklerini İslam kültürüne taşımışlar ve böylelikle İslam sanatının, biliminin ve felsefesinin gelişimine ciddi katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, örneğin bir taraftan Yunan ve Mısır bilim mirası İslam kültürüne aktarılırken diğer taraftan Suriye-İran ve Hint mirasıyla da irtibat sağlanmış ve zamanla bunlar üzerine yapılan

¹³ Bk. F. Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, tr. M. Aydın, Ankara 1990 ss.12-16.

çalışmalar neticesinde, İslam toplumu içerisinde bilim, felsefe, sanat ve edebiyatta tarihte eşine ender rastlanılır bir atılım gerçekleştirilmiştir.¹⁴

Ancak farklı sosyo-kültürel geri planların dine taşınması sıklıkla beraberinde yeni din yorum ve anlayışlarını da getirmiştir. Bu yeni yorum ve anlayışlar, zamanla dinin inanç esasları ve ibadet şekilleri konusunda farklılaşmalara zemin hazırlamış; bu farklı yaklaşımlar da bazen çatışma ve ayrılık nedeni olarak kullanılmıştır. Böylelikle aslında, sağlıklı bir dinsel anlayışta, dinin anlaşılıp yaşanmasına zenginlik katan bir unsur olarak değerlendirilmesi gereken farklı sosyal ve kültürel yorumlar, çeşitli nedenlerle ayrılık ve çatışma unsuru olarak görülmüştür.

c. Değişim, Etkileşim ve Senkretizm

Dinsel farklılıkları doğuran nedenlerden bir diğeri de zamanın ilerlemesi ve toplumların gelişip birbirine kaynaşması sürecine bağlı olarak ortaya çıkan değişim, etkileşim ve senkretizmdir. Din değiştirmeler, ihtida hadiseleri, göçler, işgaller, savaşlar ve benzeri sebepler farklı inanç ve kültürel unsurların bir araya gelmesine neden olmaktadır. Böylelikle farklı inanç ve kültür ortamında yaşamak durumunda kalan şahıslar ve onlarca benimsenen gelenekler bilinçli ya da bilinçsiz şekilde hem bu yeni ortamdan etkilenme hem de onu şu ya da bu şekilde etkileme durumunda olurlar. Bu karşılıklı etkileşim, kaçınılmaz olarak çeşitli bakış açılarında ve anlayışlarda değişimi beraberinde getirir. Bu durum, sonunda, dinsel ve kültürel senkretizm dediğimiz bir sürecin yaşanmasına yol açar ki bunun uzantısı olarak yeni din yorumları, mezhepleşmeler ve hatta zamanla yeni dinsel hareketler ortaya çıkar. Tarihte ortaya çıkmış olan birçok dinin gerisinde farklı dinsel gelenekler arasındaki senkretik etkilenmeler bulunmaktadır. Örneğin Hıristiyanlığın Budizm'le, ya da Hıristiyanlığın Çin felsefesi ve dinsel geleneğiyle etkileşimi sonucu birçok yeni denilebilecek mezhep hareketi ve din yorumu ortaya çıkmıştır. Yine Hinduizmin İslam'dan etkilenmesi ya da bazı Müslümanların Hıristiyanlıktan etkilenmesi ile çeşitli yeni mezhepsel ve dinsel anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Chan ve Zen Budist ekolleri, Lamaizm ve Sih dini gibi önemli dinsel

¹⁴ Örneğin Eski Yunan mirasının İslam kültürüne adaptasyonu konusunda bk. De Lacy O'leary, *How Greek Science Passed to the Arabs*, Chicago 1979.

gelenekler yanı sıra Moonculuk, Yahova Şahitleri, Sayentoloji Mezhebi, Hare Krişna, Bahailik, Kadıyanilik gibi yakın zamanlarda ortaya çıkmış olan akımlar da senkretik gelenekler arasında sayılabilir. İster senkretizm boyutunda bir değişim ve başkalaşıma yol açmış olsun isterse daha sınırlı düzeylerde bir etki göstermiş olsun, farklı kültür ve geleneklerle etkileşim, dinin anlaşılıp yaşanılması konusunda ortodoksiyi temsil eden akımdan farklı anlayış, tutum ve davranışlar geliştirecektir ki bu da zamanla ayrılık ve çatışmalara temel oluşturacaktır.

d. Siyasal Etkenler ve Dinin Siyasallaşması

Dinsel farklılıkları doğuran nedenlerin sonuncusu ve en önemlisi olarak dinin siyasallaşmasından ve din anlayışındaki siyasal etkenlerden bahsedebiliriz. İnanç ve ahlak ilkeleri ile insanlığa genelde barış, adalet, huzur ve mutluluk mesajları sunan dinlerin, geçmişten günümüze çeşitli güç ve çıkar odakları tarafından sosyal ve siyasal amaçlarını gerçekleştirmede bir malzeme olarak kullanılmış olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çıkar ve güç odakları, menfaatlerinin temininde ve kendi sosyal/siyasal varlıklarının devamında dinin insanlar üzerindeki etkisini kullanma yoluna gitmişler ve çeşitli nedenlerle işbirliği içerisine girdikleri bazı kişi ve gruplar aracılığıyla kendi anlayışlarına uygun bir din yorumunu umuma dayatma yolunu seçmişlerdir. Böylelikle din ve dinsel inanç ve değerler böylesi güçlerin ve kişilerin siyasal hedeflerine ulaşmalarında veya bir şekilde kurdukları sosyal ve siyasal yapının devamını sağlamada meşrulaştırıcı bir işlev taşıma durumunda olmuştur. Dinin siyasallaştırılması ve din üzerindeki siyasal etkiler, zamanla dinin asli niteliği olan barış, uzlaş, hoşgörü ve farklılıklara saygıyı terk ederek, farklılıkları dışlayan ve onlara yaşam hakkı tanımayan, kendi varlığıyla özdeşleştirdiği sosyal ve siyasal anlayışın çıkar ve hedeflerini kendi nitelikleri olarak içselleştiren ve dolayısıyla bu çıkar ve hedeflere aykırı gördüğü anlayış ve akımları sapkın ilan eden bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Dinin siyasallaşması ve din üzerindeki siyasal etkiler, İslam'dan Hıristiyanlığa, Yahudilikten diğer dinlere kadar hemen hemen bütün dinsel geleneklerin tarihlerinde yaşana gelen bir olgudur. Örneğin İslam, yaklaşık olarak Emeviler döneminden itibaren bu olguyu yaşamaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren siyasal idareciler, dini ve benimsedikleri din yorumunu kendi otoritelerinin devamı için bir araç

olarak kullanmaktan kaçınmamışlardır. Nitekim, bu politikanın bir ürünü olarak Ehli Sünnet anlayışı usul, muamelat ve teolojik birtakım farklılıkların ötesinde siyasal bağlamda otoritenin arka çıktığı bir anlayış olarak kabul görmüş; genelde muhalefete karşı otoritenin yanında yer almayı yeğlemiştir. Yine bu dönemde siyasal idareciler, kendi destekledikleri ve adeta resmi öğreti olarak umuma dayatmaya çalıştıkları kimi kelâmî anlayışlar dışındaki yaklaşımlara hayat hakkı tanımamışlar ve onların temsilcilerini zaman zaman şiddetle cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Örneğin bu doğrultuda Abbasi halifesi Me'mun (ölümü miladi 832/833) döneminde Mihne teşkilatı kurulmuş, Ahmed ibn Hanbel'in de aralarında bulunduğu birçok kişi, muhalif inanç ve düşünceleri nedeniyle cezalandırılmışlardır.¹⁵

Benzer şekilde miladi 4. yüzyıldan itibaren Roma'nın yaygın ve resmi dini haline gelen Hıristiyanlık da bu dönemden itibaren hızla siyasallaşma sürecine girmiştir. Roma Kilisesince temsil edilen din anlayışını resmi öğreti olarak benimseyen imparatorluk, kendisince tercih edilen bu teolojik yorum ve kilise organizasyonu dışındaki hiçbir yapılanmaya izin vermemiş; bunları türlü yollar deneyerek yok etmeye çalışmıştır.

Dinin siyasallaşması daha yerinde bir ifadeyle siyasallaştırılması ve otoritenin politika ve diğer tasarruflarına meşruiyet zemini oluşturan bir kurum halinde algılanması, doğal olarak, aynı din şemsiyesi altında farklı anlayış ve oluşumların var olmasını engelleyememiştir. Hatta engellemek bir tarafa, dinin siyasallaşması sürecinin dinsel çatışma ve farklılıkları kamçılacağı söylenebilir. Zira siyasal iktidarlarla sorun yaşayan kişi ve halklar ister istemez kendilerini siyasal iktidarlarca aralanan dinsel yorum ve anlayışlardan da uzak tutmaya, o anlayışla aralarına bir mesafe koymaya çalışmışlardır. Bir başka açıdan aynı din şemsiyesi altında oldukları halde farklı siyasal iktidarların egemenliği altında olan bölgelerde de dinin siyasallaşması farklı resmi din anlayışlarının aynı anda mevcut olması durumunu da oluşturmuştur. Örneğin Ortaçağda, bir tarafta Batı Roma'nın siyasal mirasına konan teokratik Roma kilise devletinin, diğer tarafta ise Bizans'ın yan yana varlıklarını sürdürdükleri

¹⁵ Mihne teşkilatıyla ilgili olarak bk. M. Hinds, "Mihna", *Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, c. 7, ss. 2-6.

dönemde, Hıristiyanlığın ana gövdesince temsil olunan iki resmi, fakat birbirinden farklı din anlayışı teşekkül etmiştir. Zira Roma'da teokratik kilise devletinin politikaları doğrultusunda yapılmış olan ve kilise devleti başı olan Papanın yanılmazlığını ve Roma'nın bütün Hıristiyan aleminde hiyerarşik bir üstünlüğe sahip olduğunu savunan bir din anlayışına karşılık, Bizans'ın başkenti İstanbul'da ise imparatora bağlı bir kilise kurumu anlayışını ya da Sezaropapalizmi temel alan bir anlayış oluşmuştur. Farklı siyasal otoritelerce benimsenen bu iki farklı resmi din anlayışının birbirlerine karşı yürüttükleri yoğun muhalefet ve çatışma, Roma ve İstanbul'un 11. yüzyıl ortalarında karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmeleriyle neticelenmiş ve böylelikle yaklaşık bin yıldır süregelen ciddi bir ayrılık meydana gelmiştir.

B. ORTODOKSİ, HETERODOKSİ VE HERESİ

Dinsel farklılıkların ortaya çıkması, bu farklılıkta oluşan grup ve anlayışların, çoğunluğu oluşturup oluşturmama ya da kendisini egemen güç odakları ve siyasal anlayışlarla özdeşleştirip özdeşleştirmeme açısından farklı kategorilerde sınıflandırılıp isimlendirilmesine neden olmuştur. Bu sınıflamada -bazen istisnai durumlar olsa da-¹⁶ ortodoksi, genellikle egemen yaygın anlayış için kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, kendini çoğunluğun inancını ifade eden merkezi din anlayışıyla ve egemen siyasal güçle özdeşleştiren dinsel yorum, asıl doğru öğretiyi savunduğu ve doğru ve kabul edilebilir inançların temsilcisi olduğu iddiasıyla kendisini ortodoks olarak tanımlamıştır. Bu durumda merkezi din anlayışının dışında kalan görüş ve akımlar ise heterodoksi olarak görülmüştür. Bu anlamda heterodoksi, çoğunluğun ya da bazı durumlarda siyasal gücün doğru ve kabul edilebilir saydığı resmi öğretinin dışında kalan her türlü akımı ifade etmektedir. Dolayısıyla, çoğunluğa karşı azınlığı ve resmi din anlayışına karşı muhalefeti temsil eden akımlar heterodoksal mezhepler olarak değerlendirilmişlerdir. Heterodoksi içerisinde dine ve dinsel inanç ve değerlere getirdikleri yorum ve bakış

¹⁶ Örneğin, geçmişten günümüze Hıristiyanlık tarihinde ortodoksi-heresi ayrımı, temsil edilen öğretinin çoğunlukça benimsenip benimsenmemesinden ziyade siyasal irade tarafından kabul edilip edilmemesine göre yapılmıştır. Bu durumda, örneğin bazı zamanlar ortodoksinin dışında olduğu düşünülen heterodoksal akımlar oldukça büyük kitleleri bünyesinde barındırmıştır.

açısıyla yaygın din anlayışının temel değerlerinden sapma temayülü gösterdikleri düşünülen ve sapkın inanç ve uygulamaları nedeniyle cezalandırılmayı hak ettiklerine inanılan akımlar ise heretik ya da sapkın akımlar olarak adlandırılmışlardır.¹⁷ Bu durumda heresi, yaygın kabul edilen inançlardan ya da çoğunlukça temsil edilen öğretilerden kesin bir ayrılık ve farklılaşmayı temsil etmektedir.

Genel anlamda ortodoksi, heterodoksi ve heresiye yukarıdaki şekilde tarif etmiş olsak da tarihsel süreç içerisinde cereyan eden olaylar ve gelişmeler dikkate alındığında, inanç ve tutumlardan hangilerinin ortodoksiyi hangilerinin heterodoksi veya heresiye temsil ettiği konusunda farklı anlayışların bulunduğu görülür. Örneğin Hıristiyanlık tarihinde bir dönemde ortodoksi kapsamında görülen bir kişi ya da öğretinin bir başka dönemde heretik olarak ilan edildiği bilinmektedir. Örneğin Origen'in öğretileri kendi zamanında ortodoks öğretiler olarak değerlendirilirken, dördüncü, beşinci ve altıncı yüzyıllarda tenkit edilmiş; acı ve şiddetli çatışmaların nedeni olmuştur. Hatta onun öğretilerinden bazıları, İskenderiye, Kıbrıs ve Kudüs'te toplanan bazı yerel konsil kararlarıyla itham edilmiştir.¹⁸ Benzer şekilde ilerleyen dönemlerde heresi ya da sapkınlık Papalık tarafından açıktan ya da ima yolu olarak suçlanan ve itham edilen şeyler olarak değerlendirilmiş; dolayısıyla zamanın papalarının kendi inisiyatif ve bakış açılarına göre heresinin kapsamı belirlenmiştir.¹⁹

Heterodoksal akımların az ya da çok oluşunda dinlerin kaynaklarının ve öğretilerinin yapısı önemli rol oynamaktadır. Örneğin, bazı araştırmacıların da dikkatini çektiği gibi,²⁰ Hıristiyanlığa göre İslam'da heterodoksal akımlar daha azdır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi İslam'ın temel kaynaklarının Hıristiyan kaynaklarına nispetle, tarihsel otantizm açısından üzerinde daha fazla konsensüs sağlanan bir yapıya sahip olması; bir diğeri ise İslam inanç esaslarının sade ve sıradan insanların bilinç ve anlama düzeyine hitap eden bir özellik taşımasıdır.

¹⁷ Bk. D. Christie-Murray, *A History of Heresy*, Oxford University Press 1976, s.1.

¹⁸ Christie-Murray, *A History of Heresy*, ss. 5-6.

¹⁹ M. Lambert, *Medieval Heresy: Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, Oxford 2002, s. 8.

²⁰ Örneğin bk. Runciman, *The Medieval Manichee*, s. 2.

İslam'a karşılık Hıristiyanlıkta ise örneğin dinsel kaynakların otantizmi konusunda çok erken sayılabilecek dönemlerden itibaren çeşitli görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve bu ayrılıklar doktrinel ayrılıklara da zemin hazırlamıştır. Örneğin, henüz ikinci yüzyılda ünlü Hıristiyan ilahiyatçı Marcion'un İnciller konusunda ciddi eleştirilerde bulunduğu ve Luka incili ile Pavlus'un bazı mektupları dışında diğer Yeni Ahit metinlerini otantik saymadığı bilinmektedir.²¹ Kaldı ki Marcion, otantik kabul edip kendi Yeni Ahit'ine dahil ettiği Luka İncili ve Pavlus'un 10 mektubunu da günümüzde mevcut olduğu şekilde almamıştır. Bu metinlerdeki, kendine göre İsa Mesih'in mesajına uygun düşmeyen ya da yaratıcı tanrının ve Eski Ahit'in uzantısı durumunda olduğuna inandığı kısımları çıkarmıştır. Örneğin bu çerçevede, İsa Mesih'in doğum hikayesini konu edinen Luka İncili'nin ilk iki bölümünü kabul etmemiştir.²² Aynı şekilde Pavlus'un mektupları üzerinde de çeşitli çalışmalar yapmıştır.²³ Marcion'un bu yaklaşımının dışında Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında heteredoksal akımlarca kullanılan onlarca farklı İncil metninin ve ortodoksi tarafından apokrif ilan edilen diğer dinsel metinlerin olduğu bilinmektedir. Bunların birçoğu tarihsel süreçte yok olduğu halde, bir kısmı günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bir başka açıdan, İslamla karşılaştırma açısından, Hıristiyan teolojisinin temel öğretilerinde de ortalama bilinç ve anlama düzeyini zorlayan oldukça karmaşık (hatta kimilerine göre çelişik) unsurlar bulunmaktadır. Bu nedenle Hıristiyanlık tarihinde bedenleşen kelimeler olarak İsa'nın durumu, İsa Mesih'in ölümü, dirilmesi ve göğe yükselmesi, kutsal ruhun ne'liği, teslis konusu, Mesih öğretisi, Paraousia, sakramentler ve benzeri konulardaki tartışmalar binlerce teolojik anlayışın ortaya çıkmasının temel nedenleri olmuştur. Çoğunlukla kendi anlayışını doğru inanç ve kendi kilisesini doğru cemaat olarak tanımlayan

²¹ Bk. Irenaeus, *Adversus Heereses*, I, xxvii, 2, III, xi, 7 (*The Ante-Nicene Fathers: Translations of the Writings of the Fathers down to AD 325*, eds. A. Roberts, J. Donaldson, Edinburgh 1996, c.1); Tertullian, *Adversus Marcionem*, IV.1, ii (*The Ante-Nicene Fathers: Translations of the Writings of the Fathers down to AD 325*, eds. A. Roberts, J. Donaldson, Edinburgh 1993, c.3).

²² Bk. Tertullian, *Adversus Marcionem*, IV.1, vii.

²³ H. Raisanen, *Marcion, Muhammad and the Mahatma*, London: SCM Press 1997, ss.72-73.

yorum, kendi dar anlayışını ortodoksi bunun dışındakileri ise heresi ilan etmiştir. Bu durumda, doğru yolun darlığı ve sınırlılığı düşüncesiyle aslında kendi dar görüşlülüğünü ifade eden kilise, Hıristiyanların kurtuluşu açısından kendisinin dışında başka hiçbir yol olmadığı şeklindeki dışlamacı bir tutum geliştirmiştir.²⁴

Yukarıda da değindiğimiz gibi, yaygın olarak kabul edilen inançların dışında kalan anlayışlar ve akımlar genellikle heretik, sapkın ya da zındık suçlamalarına maruz kalmışlardır. Kendi anlayışı dışındaki inanış ve görüşleri bu şekilde suçlayıp itham etmenin birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi etrafındaki insanları normatif bakış açısıyla değerlendirip onlara karşı dışlamacı ya da ekslusivist bir tutum takınılmasıdır. Bir başka ifadeyle yaygın din yorumu, kendisini, tek mutlak doğru ve kabul edilebilir görmekte, kendisi dışındaki bütün yorum ve değerlendirmeleri ise sapkın addetmektedir. Bu anlayışın en temel dayanağını ise dinin temel referanslarının anlaşılmasında dogmatik bir yaklaşımın benimsenmesi oluşturmaktadır. Bu nedenle dogmatizm, farklılıkları sapık olarak görmenin bir diğer nedeni olarak karşımızdadır. Farklı yorum ve anlayışlara kapıyı kapatarak sorgulanamaz bir tek doğru anlayış kabul eden dogmatizm, kabul edilen dogmalara ya da mutlak doğrulara ters her türlü anlayışı sapıklık ve yoldan çıkma olarak değerlendirmektedir. Örneğin bu çerçevede, Katolik dünyasında yüzyıllarca etkili olan “kilise dışında kurtuluş yoktur” anlayışı, yalnızca Hıristiyanlığın dışında kalan diğer dinleri ve akımları değil, Hıristiyanlığın Roma Katolikliği dışındaki bütün yorumlarını da sapkınlıkla suçlamış ve onları hakikat ve kurtuluşun dışına itmiştir. Benzer şekilde İslami gelenekte yer alan ve genelde Hz. Muhammed’den naklen, ümmetin 73 fırkaya ayrılacağı ve bunlardan yalnızca birinin kurtulacağı hadisine dayandırılan görüşte de Ehli Sünnet ve’l-Cemaat adı verilen anlayışın tek “Fırka-i Naciye” ya da kurtulacak olan grup olduğu işlenmekte;²⁵ bunun dışında kalanlar hakikat ve kurtuluştan dışlanmaktadır.

²⁴ Bk. Runciman, *The Medieval Manichee*, s.2.

²⁵ Bk. Abdulkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, tr. E.R. Fırlalı, İstanbul 1979, ss. 7-10.

Farklılıklara yönelik sapkın suçlamalarının bir başka nedeni ise yaygın dinsel yorumun, kendisini sosyal çoğunlukla ve siyasal egemen tavrıla özdeşleştirmesi ve kendisinin bu egemen tavrına yönelik oluşabilecek olası tehditleri bertaraf etmek amacıyla savunmacı, baskıcı ve dayatmacı bir refleks sergilemesidir. Bu baskıcı ve dayatmacı tavır, nefret ve şiddeti de beraberinde getirmekte ve geçmişten günümüze sayısız örneklerini bulabileceğimiz inanç ve mezhep çatışmalarına zemin hazırlamaktadır.

C. FARKLILIKLARA KARŞI DIŞLAMACI TUTUM VE YAKLAŞIMLAR

Ortodoksi heresi kavgasına ve farklı din yorum ve anlayışlarına yönelik dışlamacı tutumlara bütün dinlerde rastlanmaktadır. Örneğin Yahudilik tarihinde, merkezi yaygın din anlayışını eleştiren, inanç ve ahlaki boyutta yeni bir takım önerilerde bulunan kişi ve grupların dışlandığına ve cezalandırıldığına dair birçok örnek verilebilir. Rabbinik literatür olarak adlandırılan dini eserlerde sapkın anlamında *minim* adı verilen kişi ve gruplara yönelik sayısız polemik yer almaktadır. Tannaitik ve Amoraik dönemlerdeki Yahudi heretikleri temsil eden ve Rabbinik literatürde *minim* adı verilen grupların tanrısal alem, yaratılış ve benzeri konularda, yaygın Yahudi düşüncesinden farklı anlayışlara sahip oldukları; örneğin yaratmada tanrıya yardımcı olan bir başka gücün varlığını kabullendikleri anlatılmaktadır.²⁶ Yahudi ortodoksisi, miladi 1. yüzyılda aldığı bir kararla, sapkın olduğu düşünülen kişilerin sinagoglara girmelerinin engellenmesini ve *birkat ha-minim* (heretiklerle ilgili dua) duasının sinagoglarda ibadet esnasında okunmasını benimsemiştir.²⁷

Hıristiyanlıkta ise farklı inanç ve düşünce sahiplerine yönelik dışlamacı tutumun ilk örneklerine Pavlus döneminde rastlanmaktadır. Hıristiyanlık geleneğinde oldukça önemli belirleyici bir yere sahip olan

²⁶ Minim ve Rabbinik yazarların bunlara yönelik polemleri konusunda bk. G. Scholem, *Kabbalah*, New York 1974, s. 12; J. Neusner, *The Tosefta*, New York 1981, s. 224; D. Cohn-Sherbok, "The Mandaeans and Heterodox Judaism", *Hebrew Union College Annual*, c.54, 1983, ss. 148vd..

²⁷ Rabbi II. Gamaliel döneminde (MS 1. yy) *min* (çoğulu *minim*) diye adlandırılan Yahudi-Hıristiyanlar, Gnostikler ve sapkın sayılan diğer kişi ve gruplar için yürürlüğe konulan bu duayı Hazzanlar halka açık ibadetlerde okurlardı. Bk. "Birkat ha-minim", *Encyclopaedia Judaica*, c.4, s.1035-1036.

Pavlus, Yeni Ahit metinlerinde, insanlara kendi öğrettiği İsa Mesih anlayışının dışında bazı öğretileri savunan kişiler bulunduğu konusunda cemaatini uyarmakta ve bunları “sahte kardeşler”,²⁸ “yırtıcı kurtlar” ve “sapık sözler söyleyenler”,²⁹ “küstahlar”³⁰ şeklinde nitelemektedir. Bundan başka o, kendisinden farklı düşünenleri kastederek “köpekler”, “sünnet bağınazları” ve “ikiyüzlüler” ifadelerini kullanmakta, muhaliflerine yönelik “bu asi, boşboğaz aldatıcı kişilerin ağzını kapamak gerektiğinden” ve bunların “iğrenç kişiler” olduklarından söz etmektedir.³¹ Hatta Pavlus, Galatyalılara yazdığı mektubunda kendisinin halka anlattığı öğretilere ters düşen bir öğretiyi savunan kişilere, hatta bunlar –kendi ifadesiyle- gökten bir melek bile olsalar lanet etmektedir.³² Benzer şekilde Petrus’un mektuplarında da sapkın öğretilerden ve yanlış öğreti yayanlardan³³ bahsedilmektedir.

Pavlus sonrası dönemde Pavlusçu İsa Mesih öğretisinin gittikçe yaygınlık kazandığı dönemde, şu ya da bu şekilde bu öğretinin dışında kaldığı düşünülen çeşitli kişi ve gruplara karşı şiddetli polemikler ve saldırılar başlamıştır. Bu çerçevede örneğin ilk yüzyıllarda yaşayan Simon Magus, Menander, Cerdo, Marcion, Saturninus, Cerinthus, Basilides, Valentinus, Bardaisan, Montanus ve benzeri ilahiyatçılar tanrı, İsa, kurtuluş, dinsel yaşam tarzı gibi konularda farklı düşünceleri nedeniyle sapkınlıkla suçlanmışlardır. Ortodoksiyi savunan yazarlarca, bunlara yönelik olarak, sapkınlık uçurumuna yuvarlanmış oldukları, inanç ve düşüncelerini putperestlerden aldıkları, küfür sözler söyledikleri, herhangi bir kutsal mesaja ya da metne dayanmadıkları ve benzeri suçlamalar yöneltmiştir.³⁴ Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında yaşayan ve Roma merkezli yaygın din anlayışının savunucusu olan Hıristiyan yazarlarca birçok apoloji ve heresioloji türü eserlerle reddiyeler kaleme alınmıştır. Bu eserlerde bir taraftan mutlak doğru ilan edilen yaygın din

²⁸ Galatyalılara 2:4-5.

²⁹ Resullerin İşleri 20:19, 24, 33-34.

³⁰ Korintlilere Birinci Mektup 4:19.

³¹ Titus’a Mektup 1:10-12, 16; Filipililere Mektup 3:2.

³² Galatyalılara 1:8-9.

³³ Petrus’un İkinci Mektubu 2:1.

³⁴ Bu konuda örneğin Iraneus’un *Adversus Heareses’e* bakılabilir.

anlayışının savunusu yapılırken diğer taraftan sapkın ilan edilen kişi ve akımlar deşifre edilmektedir.

İlk dönem Hıristiyan yazarların eserlerinde yaygın kabul edilebilir din yorumu sahih gelenek, paradosis ya da apostolik öğreti olarak tanımlanırken, bunun dışında olduğu düşünülen akım ve anlayışlar ise sapkın, heretik, şeytani ve Anti-krist (Mesih karşıtı/düşmanı) olmakla suçlanmıştır.

Roma kilisesi tarafından temsil olunan yaygın din yorumunun Roma imparatorluğu tarafından da desteklenen ve ileride resmi din anlayışı olarak kabul edilen bir anlayış haline gelmesiyle birlikte, başlangıçta bazı çekinceler olsa da zamanla imparatorluk sınırları dahilindeki bütün Hıristiyanları, kabul edilen resmi din yorumu etrafında toplama siyaseti güdülmeye başlandı. İmparatorluk açısından siyasal iradenin birliği ve bütünlüğü, inanç ve itikat açısından da birlik ve bütünlüğün sağlanmasını gerektiriyordu. Bu nedenle farklı din yorumlarına yönelik tutum gittikçe sertleşmeye başladı ve önceki dönemlerde yalnızca teolojik boyuttaki tartışmalarda kalan dışlamacı tutumlar yerini fiziksel şiddet, sürgün, idam ve takibata bıraktı.³⁵ Bu çerçevede örneğin dördüncü yüzyıl başlarında Donatusçulara ve Ariusçulara karşı şiddet hareketleri uygulanmış ve başvurulmuş bu şiddet Augustine ve sonrası Hıristiyan ilahiyatçılarınca "haklı şiddet" olarak meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.³⁶ Yine bu çerçevede, aforoz/anathema ve kilise hizmetlerinden uzaklaştırma (excommunication) mekanizmaları ortaya çıkarılmıştır. Kilise kurulları tarafından sapkın olduğuna karar verilen kişi ve akımlar aforoz edilmek suretiyle din dışı ilan edilip lanetlenmişlerdir. İnanç ve düşünceleri kilise tarafından yanlış bulunan bazı kişiler ise, din dışı ilan edilmemekle birlikte bir müddet kilise hizmetleri almaktan yasaklanmak suretiyle cezalandırılma yoluna

³⁵ Bk. Lambert, *Medieval Heresy*, s.3

³⁶ Bk. Augustine, *A Treatise Concerning the Correction of the Donatists* [Christian Classics Ethereal Library 2000, copyright 1999 H. Plantinga]. Sonraki dönemlerde Thomas Aquinas, haklı savaş kuramını geliştirerek, bir yöneticinin otoritesi altında yürütülmesi, saldırıya karşı koyma ya da inananların haklarını savunma gibi bir neden taşıması ve iyiliğin tesis edilerek kötülüğün yok edilmesi gibi geçerli bir niyet taşıması durumunda şiddetin yasal olacağını savunmuştur. Bk. R.G. Jones, *Groundwork of Christian Ethics*, London 1984, ss.87vd.

gidilmiştir. Sapkın ve zındık ilan etme ve aforoz mekanizmasının işletilmesi yönündeki bu uygulamalar, Hıristiyanlık tarihinde birçok acı olayın yaşanmasına ve beraberinde mezhepleşme hadisesinin ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Nitekim 5. yüzyıldaki kilise konsillerinde sapkın ilan edilen çeşitli diyofizit ve monofizit kiliseler ana gövdeden koparak müstakil birer cemaat halinde teşekkül etmişlerdir. Benzer şekilde 9. yüzyıldan itibaren iyice canlanan ve 11. yüzyılda nihai ayrılıkla sonuçlanan Roma ve Bizans kiliseleri arasındaki çekişme de bu iki kilisenin karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmesi ile neticede ana gövdenin Katolik ve Ortodoks şeklinde iki farklı grup halinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. Benzer durum 15. ve 16. yüzyıllardaki reform hareketlerinde de yaşanmıştır. Jan Huss, Martin Luther ve benzeri reformistlerin din yorumlarını ve anlayışlarını, yaygın görüşü temsil eden Roma kilisesinin sapkın ilan etmesi ve reformistlerce savunulan din yorumlarını benimseyenleri aforoz etmesiyle başlayan süreç birçok kanlı olayın yaşanmasına neden olmuş ve günümüze kadar etkisini devam ettiren bir ayrılık ve çatışma ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hatta, günümüzde Kuzey İrlanda da hâlâ devam etmekte olan kanlı çatışmalarda kökü tarihe uzanan Katolik-Anglikan çatışmasının izlerini görmek mümkündür.

Diğer birçok din tarihinde de benzer örnekleri bulunabileceği gibi, Hıristiyanlık tarihindeki bu ortodoks-heterodoks kavgasının gerisindeki asıl belirleyici nedenin dinsel olmaktan ziyade sosyal ve siyasal nedenlere bağlı olduğu dikkati çekmektedir. Zira Roma İmparatorluğunun siyasal desteğini arkasına aldığından itibaren Roma kilisesince temsil olunan Katolik öğretisi, kendisi dışındaki din yorumlarını, kendi varlığına ve imparatorluk üzerinde kurmuş olduğu etkiye bir tehdit olarak değerlendirmiş ve dolayısıyla bunları yok etmeye yönelik hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. Batı Roma'nın yıkılmasıyla birlikte Roma kilisesi, teokratik bir yapılanmaya yönelmiş ve kısa sürede imparatorluk toprakları üzerindeki otorite boşluğunu doldurmaya koyulmuştur. Böylelikle Ortaçağda Roma kilisesi, yalnızca dinsel bir kurum olarak değil siyasal bir güç olarak da tebarüz etmiştir. Kilisenin başı olan Papa, hem uhrevi hem de dünyevi alanın lideri olarak ilan edilmiş ve yanılmazlık niteliğiyle Papanın başını çektiği kilise bir kurum olarak sorgulanamaz addedilmiştir. Bu doğrultuda teokratik kilise

yönetimi kendi resmi din yorumlarına aykırı olan her hareketi ve anlayışı şiddetle reddetme ve cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu nedenle Rönesans ve Reform dönemlerinde birçok düşünür ve ilahiyatçı, engizisyon mahkemelerinin verdiği giyotin veya diri diri yakılma cezalarına çarptırılmıştır. Yine Roma kilisesi, kendi hiyerarşik yapılanmasının dışında gördüğü diğer Hıristiyan kiliselerini de kendi egemenlik alanına katma siyaseti gütmüş ve bu çerçevede başta Bizans kilisesi olmak üzere diğer doğu kiliselerini de kendi bünyesine almaya çalışmıştır. Doğru kiliselerinin buna direnmeleri üzerine aforoz mekanizmasını işleme sokmaktan da kaçınmamıştır.

Kilise kurumu Ortaçağ boyunca gerek Hıristiyanlık dışı toplumları gerekse sapkın ilan ettiği grupları cezalandırmaktan geri durmamıştır. Bu doğrultuda kilise konsillerinde alınan kararlarla gerek Müslümanlara gerekse sapkın addedilen Albigenler gibi Hıristiyan gruplara karşı Haçlı Seferleri düzenlenmiştir.³⁷ Kilise Haçlı Seferlerini İsa Mesih adına motive etmeye çalışmıştır. Ancak her ne kadar görünür sebep dinsel dogmalar olsa da bu seferlerdeki asıl nedenin aslında siyasal ve sosyo-ekonomik nedenler olduğu gözden kaçmamaktadır. Zira teokratik Roma idaresi bu seferlerle kendi siyasal ve sosyal varlığına tehlike olarak gördüğü başta Müslümanlar olmak üzere çeşitli dinsel ve siyasal akımları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Nitekim Haçlı orduları gittikleri yerleri yağmalayıp yakmaktan ve talan ve katliam yapmaktan geri durmamışlardır. Örneğin Haçlı Seferleri esnasında Kudüs ve diğer Müslüman yerleşim birimleri yanı sıra başta İstanbul olmak üzere Ortodoks merkezlerin de yağmalanıp talan edildiği bilinmektedir.

Yakın zamanlara geldiğimizde, Hıristiyan geleneğindeki tarihten gelen ayrılık ve çatışma kültürünün hâlâ devam etmekte olduğu görülmektedir. Bu ayrılık ve çatışma kültürü bir taraftan kendisi dışındakileri sapkın ve heretik ilan edip dışlarken diğer taraftan şiddet, terör, anarşi ve kaosa yol açmaktadır. Örneğin günümüzdeki Hıristiyan akımlar arasında, doğru ve kabul edilebilir inanç olarak sayılmayan çeşitli din yorumlarıyla akımların sapkınlıkla suçlanması sürdürülmekte; bu bağlamda Unification Church (Moonculuk), Yahova Şahitleri ve Mormonlar gibi akımlar "sapkın akımlar" ve "yanlış tarikatlar" olmakla

³⁷ Bk. Runciman, *The Medieval Manichee*, ss.128-130.

itham edilmektedir. Yine, Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında 1054 yılından itibaren var olan karşılıklı aforozlaşma hâlâ devam etmektedir. Bundan başka, günümüz Hıristiyan akımları arasında, özellikle de evangelik çevrelerde fundamentalist din anlayışının oldukça yaygın olduğu ve bunlar arasından ortaya çıkan çeşitli Binyılcı/Milenyarist ve Mesihçi/Messianist akımların şiddet ve kaos yanlısı bir tutum takındıkları bilinmektedir. Nitekim, rahip Jim Jones liderliğindeki Halk Tapınağı kilisesinin, David Koresh liderliğindeki Davidianların ve Cennetin Kapısı ve Güneş Tapınağı gibi tarikatların 20. yüzyıl sonlarında dünya genelinde uyguladıkları şiddet ve terör olayları, günümüz Hıristiyanları arasında çatışma kültürünün ne kadar etkili olduğunun birkaç örneğini oluşturmaktadır. Son olarak Evangelik Hıristiyan gruplar arasında yaygın olan Mesihçi ve Binyılcı akımların, dünyanın sonuna yönelik Yeni Ahit kehanetleri doğrultusunda kaos, şiddet ve terörün gittikçe artması beklentisi içerisinde olduklarını, bu durumu Mesih'in yeryüzüne gelişi öncesi olması gereken olmazsa olmaz şartlar olarak gördüklerini ve hatta bu şartların oluşumuna katkıda bulunmanın dinsel bir görev olduğuna inandıklarını belirtmekte yarar var.

Sonuç olarak, dinsel geleneklere ayrılık ve çatışma anlayışının yerleşmesinde her ne kadar bazı tutucu ve fundamentalist anlayışlar katkıda bulunmuş olsa da bunun gerisinde yatan asıl neden dinsel olmaktan çok sosyal ve siyasal çıkar ve beklentiler olarak gözükmektedir. Bazı dinsel referanslar ve argümanlar ise bu asıl nedeni motive edici vasıtalar olarak kullanılmaktadır.